

կը սիրէ (եւ ատոր համար հանձարի պէտք չկայ, Փարիզի կառապանները աւելի հզօր են այդ ֆիզիկն մէջ քան ինքն իսկ «Տերտունի»-ն, Յիսուս հազիւ 6-7 անգամ հայիոյնս է. Թող «Տերտունի»-ն Թողլ տայ որ իբր մտաւորական հանրային գործիքի նախընտրեմ հիսուսը «Տերտունի»-ն է. — Դիւրին պիտի ըլլար ի վեր հանել լրջութեան ու ազնուութեան պակասը զոր մարդ կը յայտնէ՝ ամէն առեւի «Նկատութեան», շահագիտական կամ անհամոլական ներքին ձգտումներ վերաբերով ասոր անոր, եւ թէ ատիկա ուրիշ բանի չի ծառայեր՝ հասկողիդին համար բայց թե՛ վերագրուին հոգին շատ աննպաստ լոյսի մը մէջ ցոյց տալու. դիւրին պիտի ըլլար օրինակի համար՝ հաստատել թէ ինչքան տխուր է եւ անապահ՝ «Արեւմտեան բիւրօ»-ին հասցիի ըլլալու դիտումներ տեսնել «Վարդօ»-ի Դաշնակցութեան հանդէպ վերքերս բռնած դիւրին մասին յայտնած զգացմանս մէջ. «Վարդօ» թէ՛ Նաստուի ջախջախութեւն անսկիզպէս յետոյ սկսել քննադատել իր կուսակցութիւնը, պիտի մղուէի Թերեւս անկեղծութեան նշոյլ մը տեսնել իր մէջ (որքան ալ ատիկա դժուար ըլլայ եւնադրել այդպիսի տիպարի մը մաս), ընդհակառակն, այդ միջոցին իր բոլոր ուժովը պաշտպանելու կուսակցութիւնն ալ, անոր գործած այդ մեծ սխալն ալ եւ գետնէ գետին զարկաւ անոնց որ իրենց սուգասիրական պարտականութիւնը կատարած էին առաջուց ցոյց տալով իկիդ որ կը բացուի Նաստուի առջեւ. իսկ իր քննադատութիւնը սխալաւ անպիսի տեսնել մը ուր իր կուսակցութիւնը ո եւ է Հայու համար յարգելի եւ դաւանար դէպքի մը հետեւանքով՝ որու վրայ դեռ կարելի չէ չորոշալէս խօսել, ինչպէս նաեւ Թուսահայոց ինքնապաշտպանութեան մէջ կատարած կորովի ու գեղեցիկ դերովը. իր դիրքը ամէն տեսակէտով շիւ էր եւ անմարտօր. ես հպարտ եմ այդ մասին նողկանք յայտնած ըլլալու, եւ «Տերտունի»-ի գորովը դէպ ի հայիոյանից եղբայրակից մը՝ զիս չի գարմացներ. — Դիւրին պիտի ըլլար ցոյց տայ թէ որքան ծփածակի կը դաւանայ «Տերտունի»-ն երբ իտեղեւիբրում կը կարծէ տեսնել իր այս կամ այն ֆրազին տուած մեկնութեանց մէջ որոնք սակայն միակն են որ կարելի էր տալ. «Մարդը պարզապէս տեղը Անցի չէ ծներ», իբր շարաթեան ու ընթացմանը ներկայացուած Անցի ճր. Դարբիէ-Եանին համար ըսուած, հայերէն լեզուով ուրիշ բան չի նշանակել բայց թե՛ «Անցի»-ները» ցեղովին շարաթեան են եւ ընթացմանը. «պղծեցէ» հրամայականը՝ Թաթարներուն հետ կուի բռնուած կովկասահայերուն ուղղուած, ուրիշ սեռի խնդիր չի կրնար ունենալ քացի ի այն (ահաւորապէս սեռային, խրն-գիրէն զոր երեւակայած էի. ու անոր ընկերացող բոլոր «Թեմ»ները չեն կրնար մեղմացնել այդ հրամայականին Թաթարոգի հանգամանքը: — Դիւրին պիտի ըլլար ցոյցընել թէ՛ ներքին թէ՛ «գաղութային համայնքի մը բարքերու ուսումնասիրութիւն» նկատել նայլորի «Փտախտաւոր հոգիները», որ որոշ գաղութի մը թիւը ամենէն անգին ու յարգելի անձը

զգուելի ծաղրանկարով մը չարապատկերելու միակ նպատակն ունէր, եւ թէ այդ գրուածքը՝ առանց մոռցնել տալու գրական արժանիքը զոր անոր հեղինակը ցոյց տուած է իր ուրիշ էջերուն մէջ եւ զոր ես երբեք չեմ ուրացած՝ նոյն իսկ այն վաղանցուկ օրերուն երբ «Տերտունի» արհամարհանքով կ'որակէր զայն՝ նողկանք միայն կրնար ներշնչել անոնց որոնք գրականութիւնը իր սիրին բայց բարոյական ազնուութիւնը ոչ նուազ կը սիրեն: Այդ լըթուկ գրուածքը — որուն հեղինակը անշուշտ օր մը պիտի զղջայ զայն արտագրած ըլլալուն — ոչ մէկ կապ չունի գրականութեան հետ: Վանկեր որ «Նայլոր» է՝ կ'ենթադրեն՝ թիւ մը աւելի հիմնեւոր ունէր, ֆրանս-փրոսիական պատմագրութեան ատեն գրած է փանֆլէ մը՝ Ֆրանսասցուց դէմ, բացարձակապէս զգուելի, անազնիւ ու գծում. բայց ամենէն մոխեանող վանկերապաշտը այսօր կ'ամչնայ անունն իսկ տալու այդ ամօթալի գրուածքին:

Այս բոլոր շատ դիւրին պիտի ըլլար բացատրել մանրամասնօրէն, բայց՝ երկայ, եւ աւելորդ: Այնպիսի ռոպէի մը մէջ ենք ուր մեր պարտքն է մեր բոլոր ուժերն եւ ուշադրութիւնը նուիրել հանրային մեծ հարցերուն, եւ յանցանք պիտի ըլլար ժամանակ կորսնցընել՝ աւելի քան ինչ որ պէտք է այսպիսի ճգնիմ խնդիրներու համար: Ամէն պարագայի մէջ, «Տերտունի»-ին հրաւերին պէտք չունիմ անփոփոխ պահելու համար գագաթներս այն կուսակցութեան հանդէպ որուն ինքը իր պատմութիւն. ես երբեք չեմ շփոթած ու չեմ շփոթեր կուսակցութիւն մը՝ անհատի մը հետ. երբ ինձի դէմ հրատարակուած պոգալի պարտատետրին մը հեղինակը Վեր. Հնչ. կուսակցութեան օրկանին իբր խմբագիր հրաւիրուեցաւ, ատոր համար քէն չըլի այդ կուսակցութեան, եւ հիմա, «Տերտունի»-ին այս վարդէ ջրով խառնուած Թուսաւորը անդիմադրելի բայց վաղանցուկ սիրտաւունքէ մը ուրիշ ազդեցութիւն չի կրնար ունենալ վրաս. ես այդ կուսակցութեան բարեկամը եղած եմ՝ ոչ թէ զայն կազմող բոլոր անձերուն ինքի համակրելի կամ հակակրելի ըլլալուն համար, այլ որովհետեւ ան հաստատուած է Գաղափարի մը վրայ որ ինձի խորապէս սիրելի է:

2.

— — — — —

ԱՅՆԿԵՐՈՑԹ

Ի ՊԱՏԻՒ

ՃԷՂՄԱ ՊՐԱՅՅՈՒ

Փետրուար 23ի Արբանյակ օրը, Լոնտոն, Ռւս-Տաթարները Փաշէն Հոնթէիին մէջ, տեղի ու-

նեցումիջազգային խորհրդաժողով մը, կազմակերպուած՝ Արեւելեան հարցի Միջազգային Ընկերակցութենէն՝ ի նպատակ Ծած. Պետութեան կեդրեալ ժողովուրդներուն. իրիկունը հացկերպ մը տրուեցաւ ի պատիւ ձէյմս Պրայսի՝ իր նախարար ընտրուելուն առիթիւ։

Խորհրդաժողովին ու հացկերպին ներկայ գտնուեցան լոնտոնացեալ Հայոցմէ՝ Պ. Յ. Յակոբեան եւ Ն. Մստոյինեան, փարիզաբնակ Հայոցմէ՝ Պ. Յ. Իսկներտը եւ Ա. Չօպանեան։ Պ. Չերազ, որ նմանապէս հրաւիրուած էր, չէր կրցած գալ՝ իր առողջական վիճակին պատճառով։

Խորհրդաժողովին հրաւիրուած էին ոչ միայն շատ մը անգլիացի կարեւոր անձնաւորութիւններ, այլ եւ ծրարանային եւ Խառնիոյ քաղաքական, գալական ու գիտական մեծ դէմքերէն շատերը. դժբաղդաբար, Մարտիի հարցը ինչպէս եւ ուրիշ ստիպողական այժմեւութիւն ունեցող ինչիոնքին արգիլած էին շատերը՝ ներկայ գտնուիլէ։ Իտալիայէն ոչ ոք չուէ՛ր, Բրանսայէն՝ միայն Պառնէ տէ-սմուռնէն, որ Բոնսման, Փիեթր Բիչար եւ Ժան Լոնիէ։ Նոյն օրը, անգլիական խորհրդարանին մէջ՝ Թրանսպալի մէջ չինացի գործաւորներու կարեւոր հարցը յարուցուած ըլլալով, երեսփոխաններէն շատերը չէին կրցած գալ խորհրդաժողովին. ներկայ էին Մաուրուորթի եպիսկոպոսը, Լորտ Սէմմոնը, Պ. Սմիթլըն-սըն, Նախագահ անգլո-հայկական ընկերակցութեան, Պ. Նօէլ Պրքսթըն, Ջր. Բէյնսլոտս, Վանայ բազմաշխատ ամերիկացի փոխօնարը, Իթվ. Ա. Մ. Ֆերպէրն, Մաք Քոլ կանոնիկոսը, Փրօֆ. Ակար Պիթ, Ի. Վ. Մուր։ Բազմաթիւ անձնաւորութիւններ, ինչպէս Պրմոլլօ, Ա-նաթօլ Ֆրանս, Տրնի Բոշէն, են. համակրական նամակներ ուղղած էին, յայտնելով իրենց ջերմ սրտակցութիւնը խորհրդաժողովը կազմակերպողներուն հետ. Պ. տէսմուրնի սը Բոնսման, որ կը Նախագահէր, ու վերեւ յիշուած բոլոր անգլիացի անձնաւորութիւնները, խօսք առին՝ բացատրելու համար՝ անգլամ մը եւս՝ անհրաժեշտութիւնը Ծած. Պետութեան կեդրեալ ժողովուրդներուն դատարարմատապէս լուծելու (գրեթէ բոլոր բանախօսները շնչոտեցին մասնաւորապէս հայկական հարցին վրայ)։ Յ. Յակոբեան շնորհակալութեան բուէ առաջարկեց Պ. տէսմուրնի սը Բոնսմանին, եւ յետոյ դառնութեամբ յայտնեց որ հակառակ Հայոց Թափած այնքան արեւելեան եւ եւրոպացի հայասէրներու տարիներէ ի վեր կատարած ջանքերուն՝ հայ ժողովրդիկն կացութիւնը ոչ միայն չէ բարւոքուած, այլ տանձապատկի ակելի վատնարացած է քան 1876ին։ Պ. տէսմուրնի սը Բոնսման, պատասխանելով Պ. Յակոբեանին, հասկանալի գաւառ Հայոց զգացած դառնութիւնը, բայց, ըստ, պէտք չէ վիատրիլ. եւրոպանցարդ, պարակտուած ըլլալով, կարող չէր արեւելեան հարցը լուծել։ Կայծ, եւրոպայի ազատական ազգերը ստիպ երթալեկամութեամբ կապուած են, ու եւրոպայ պոսի սկսի կարող ըլլալ այդ հարցը լուծելու։

Հացկերպին շատ շքեղ ու փառաւոր արտայայտութիւն մը եղաւ յարգանքի դէպք ձէյմս Պրայս եւ համակրութեան դէպք ի Ծած.

պետութեան կեդրեալ ժողովուրդները (Հայաստան, Մակեդոնիա, Կրտէս)։ Պ. Սմիթլըն-սըն կը Նախագահէր. Ներկայ էին հարկը յիշունի ժողովուրդներին, Լորտ Պրասէ, Ճոտ Լիթիլը, Փրօֆ. Մահաֆի, Լորտ Մընքսլիլ, Մուր, Պ. Միլանովիչ, Լորտ Նորթ-պըրն, Ք. Բիչար, տէսմուրնի սը Բոնսման, Լորտ Սէմմոնը, Շուան, Մաուրուորթի եպիսկոպոսը, Սերպիլոյ, Պուկկարիոյ, Յունաստանի դեսպանները, Սըր ձօն Դէնաուէլ, Նօէլ Պրքսթըն, Ակար Պիթ. են. են.։ Բաժակաշատեր արտասանեցին Սըր ձօն Սիմոնէլ, Լորտ Նորթ-պըրն, Սըր ձօն Դէնաուէլ, տէսմուրնի սը Բոնսման, Լուիթի Վիլարի, Մաք Բօլ, ձէյմս Պրայս, Փրօֆ. Մահաֆի, Պ. Միլանովիչ, Նօէլ Պրքսթըն։ Ամէնքն ալ այլեւայլ ձեւերով՝ համաձայն էին Ծած. Պետութեան արդի խառնառակ կացութիւնը բարեփոխելու անհրաժեշտութեանը մասին։

Պ. Միլանովիչ, Սերպ, յայտնել յետոյ սերպ ազգին երախտագիտութիւնը Անգլիոյ, շատ սրտաշարժ ակնարկութիւն մը ըրաւ Հայոց դատին, երբայրական մաղթանքով մը որ արգարութիւնը յաղթանակէ՝ նաեւ բռնութեան այդ վերջին եւ ամենադժբաղդ գոհին՝ Հայութեան ի նպատակ։

Հայ հեռաւոր գաղութներէն միայն Աղեց-սանդըիոյ հայ գաղութը խորհած էր երախտագիտական հեռագիր մը ուղղել Պ. Պրայսին։

Պ. Խըքէնտըն, քանի մը վայելելու ու զգայուն իւսեցերով՝ արտայայտեց երախտագիտութիւնն ու սէրը իր հայ ժողովուրդը իր զգայ դէպ ի Պ. Պրայս, դէպ ի այդ մեծ հայասէրը, որ առաջին եւրոպացին եղած է Արեւմուտքի մէջ լըջօրէն Հայոց հարցով զբաղող, որ այդ հարցը ուսումնասիրած է խորապէս եւ անոր արդարութիւնը հիմնովին հասկցած է իր մեծ հեղինակութեամբ զայն հասկցուցած է ամբողջ Անգլիային, որ հիմնադիր եղած է հայկական դատին մեծ ծառայութիւններ մատուցանող անգլո-հայկական ընկերակցութեան եւ երեսուն տարին ի վեր ամէն ձեւով եւ ամենայն անձնավորութեամբ աշխատած է ի նպատակ տառապեալ Հայութեան։

Պ. Չօպանեան արտասանեց հետեւեալ բաժակաշատը.

Տիկիներ, Պարոններ,

Այն պահին ուր դուք կը տօնէջ արդարութեան մեծ պաշտպան մը, սրտաշարժ գուգադիպութիւնով մը հայ ժողովուրդը տօնեց իր պատմութեան ամենէն վեհ նշանակականներէն մին, որ արդարութեան յաղթանակ մը կը պատկերացնէ։ Տասնինգ դար առաջ՝ այս օրերս է՝ արդարեւ՝ որ Հայութիւնը, Աւարպի մէջ, վճռական պայքարը զեղ ինկիսարի բնակին դէմ Սասանեան ծագելութիւն, որ կ'ուզէր զրազաշտականութիւնը բռնի ընդունել տալ Հայոց։ Վարդաբ Մարիանեան, հայկական բանակին սպարապետը, ինչպէս այդ պատերազմին մէջ հազար երեսունվեց զինակցներու հետ, բայց բռնութիւնն ու յաղթութեամբ։ Հայութիւնը կը մաքաւէր ոչ թէ՛ միմիայն կրօնական գագաւորներէ մղուած, այլ եւ՝ ու մանաւանդ՝ պահպանելու

համար իր ազգային գոյութիւնը որուն կը պատուար այդ բերտ ձուլման փորձը, ու պաշտպանելու համար ազատութեան սիրգորները զոր ոտնակոխ ընել կ'ուզէր Արեւելեան բւնապետութիւնը: Պայքարը, զոր հետաքրքար սկսած էր Վարդան, շարունակութեամբ երկայն տարւեց, եւ յազգեկաւ ազատութեան դատին յայտնանակին, որ եւ եղաւ արեւմտեան բաղադրակրթութեան յաղթանակը Ասիոյ մէջ: Ստամբուլեաներն ու իրենց զօրութիւնը շատոնց ի վեր անհետացած են, ու հայ ժողովուրդը դեռ կանգուն է, անկող պահած իր լեզուն, իր կրօնը, իր աւանդութիւնները եւ իր բուռն սէրը ազատութեան: Ստամբուլեաներն այլ եւս գոյութիւն չունին, բայց միշտ գոյութիւն ունի արեւելեան բունապետութիւնը: Ցաղկերտ այսօր ուրիշ աշունակ մը կը կոչուի, եւ դուք գիտէք թէ նոր ցաղկերտը իր նախորդը անհունապէս գերազանցեց վայրագութեան մէջ: Այս դուք գիտէք նաեւ թէ անոր քստմունքի լուծին տակ ստաւապող ժողովուրդներէն ոչ մէկն այնքան ահաւորապէս չէ չարարուած որքան հայ ժողովուրդը:

Ու հայութիւնը որ դեռ գաղութիւն չէր արեւմտեան կրօնը եւ ղեռ կը կրէ որովհետեւ բողոքեց այն տարկութեան անհանդուրժելի պայմաններուն դէմ զոր Թերթակոն ընծիւր իրեն վրայ կը բեռնէր, այն անարարութեանց դէմ որով փառսմանկանքէն կը խեղդուէր ինքը, այն բոլոր ծանր նարուածներուն դէմ որ կը տրուէին իր արժանապատուութեանը, իր անունն անկապաւելի իրաւունքներուն: Իր պայքարը. ահաւորապէս անհրաժեշտ, դժգոյն կ'ըլլաւ, եւ ցարդ աղէկաներու միայն յանգեցաւ. բայց հայ ժողովուրդը հաստատ համոզուած է որ իր հեղեօքէն թէ մտածած արեւելք ամուլ պիտի չլնուայ եւ թէ ազատութեան դատը անգամ մը եւս պիտի յայտնանակէ, որովհետեւ պատմական անհրաժեշտութիւն մըն է այդ:

Հայերը աշխարհակալ ձգտումներէ չէ որ մղուած են. ոչ մէկուն շահերուն վնասել չէ իրենց նպատակը. կ'ուզեն որ իրենց պահանջները, որ օրինաւոր են նկատուած Պերլինի դաշնագրով եւ անկեղբ բոլորած միջազգային բոլոր որոշմանաբերով, լրջօրէն եւ ամբողջապէս գործադրուին. եւ իրենք համոզուած են թէ հայկական հարցին արմատական լուծումը, բուժումը Սամանեան Պետութեան ամենէն ծանր վէրքերէն մին, օգտակար կ'ընայ ըլլալ այդ պետութեան ամբողջութեան եւ բանալ Արեւելքի համար վերանորոգման թուականը:

Ինչ քիչ քիչ, Պարսկներ, որ համաքուած էր այս իրիւնու տմախմբելու համար սքանչելի Պ. Ալեմ Պրայը, այդ պատկառելի վեներաբլ հայկական դատին եւ բոլոր արդար դատարու պաշտպաններուն, դուք բոլոր, եւրոպայի սրտին եւ ուղեղին ներկայացուցիչներ, որ անքան տարիներէ ի վեր մեր վեհաժող ջանքերը կը թափէք փութակցիւր համար այս ազնիւ դատին արդար լուծումը, դուք մեզ կը կազդուէք մեր դժբաղդութեան մէջ ու մեզ կ'ամբապնդէք մեր հաւատքին մէջ դէպ ի մեր դատին անխուսփելի յաղթանակը:

Ուրախ եմ կարենալու ձեզ յայտնել այստեղ հայ ժողովուրդին խորին երակատագրութիւնը: »

Հաղկերոյնէն յետոյ հայ պատգամաւորները անմապէս ալ յայտնեցին Պ. Պրայսին իրենց յարգումն ու շնորհակալութիւնը: Պ. Պրայս ըսաւ անմեղմէ մէկուն հետեւեալ խոսքերը զոր օգտակար կը նկատենք բառ առ բառ կրկնել այստեղ.

« Այժմ ինչպե՞ս ցարդ՝ պիտի ընեմ ինչ որ կ'ընամ նպաստելու համար Հայոց կացութեան բարւոնման: Բայց մինչեւ որ Ռուսիա չաջակցի մեր ջանքերուն, մեր ջանքերը չեն կ'ընար յաջողիլ. Իսպիլա, Ցրանա եւ Անգլիա՝ իմացած կ'ընան բան մը քնել Մակեդոնիոյ համար, բայց Հարասանի համար երեւր մեկանց չեն կ'ընար արմատական փոփոխութիւն մը յառաջ բերել՝ եթէ Ռուսիա հակադրուի. բայց յոյս ունիմ որ Ռուսիա այլ եւս չպիտի հակադրուի »:

ՏԻՐԱՆ ԱՆԻՐԱՅԱՆԱՆ ՆՈՒՊԱԿԱՆԴԻՐ

Փետրուար 21ի Զօրութեան իրիկունը, Փիլէյի սրահն մէջ, Տիրան Ալիքանան, ծանօթ հայ բանբոլոսկաւորը, սուա նուագահանդէս մը տրիւս Մոնթէ-Պարիս դաշնակաւորուհոյն աջակցութեամբ, Յայտապարհ կը բաղանար չորս ստաթներէ (Պիլոթին, Վալենթինի, Պրամար եւ Ժան Էլիւրի). ունէ կ'ընդհանրէր, որ թազմութիւն էին, զնորմէն ծափահարեցին մեր երիտասարդ հայրենակիցը, որ իր տաղանդն ու հմտութիւնը ժամաւորապէս փայլեցրեց Վալենթինիի հոյակապ կտորին մէջ:

ԳՐԳԵՐ

ԴՆԱՆԵՆԸ ՎՋԱՐԻՈՒԹԱՆԻ «ՍՈՒՐՈՒՌԻՆԵՐԻ»

Դանիէլ Վարուժան, որուն մէկ հոյակապ քերթուածը կը հրատարակենք մեր այս թիւով, ի յոյս ընծայած է բանաստեղծութեան հասարակ մը, որ սքանչալմամբ պիտի կարգացուի Վարուժան հայ բանաստեղծութեան ամենէն ինքնատիւ ու հզօր դէմքերէն մին ըլլալու կոչուած է: Իր հատորին վրայ աւելի մանրամասնորէն պիտի խօսինք մեր յարգ թիւով:

Գինը փափաքողները կարող են զինիլ Ա. Նախիկի խմբագրութեան: — Կին 1 ֆր.

L. GÉRANT: FRÉDÉRIC MACLER

Imp. D. DOGHMAMIAN
18, Rue des Gobelins, Paris.